

11

В неділю після служби приїхав до Балабухи з візитом директор сахарні Шмідт. То був здоровий, плечистий німець з русявою бородою, вже сивуваютою. Його візит був дуже короткий. Балабуха випив з ним по чарці. Шмідт закусив на швидку руку й неначе хапався додому. На розставанні, одначе, просив Балабуху й його сім'ю приїжджати до його в гості. Балабушиха була дуже рада. Вона гадала, як би знайти в сахарні гарного жениха для своєї Настусі. Семінаристи заїжджали до Балабухи, але Балабушиха не виходила до їх і дочки не виводила.

Через тиждень Балабушиха зібралась в гості в Миронівку до Шмідта. Вона задумала тепер вбирати Настю, зробила для неї гарну сукню, а сама, як личило матері, убралась по-старечій в усе чорне. Убираючись перед дзеркалом, Балабушиха примітила нові сиві пасма на голові й важко зітхнула.

"Час мені дати дорогу Насті", — думала Балабушиха, стоячи перед дзеркалом.

Вона простягла руку до скриньочки з пудрою й схаменулась. Скриньочка випала з її рук.

"З мене вже будуть люди сміятись. І це мені теперечки не личить. Час мені схаменутись, — подумала Балабушиха, повертаючись перед дзеркалом і оглядаючи талію. — А вати не повисмикую з-під талії; моя талія кругленька й тоненька; може, хтось і задивиться. Притрушу я лице пудрою, тільки трошечки-трошечки, щоб здаватись молодшою хоть на п'ять років".

Настя вбігла в залу, прибрана в нову ясну сукню, й кинулась до дзеркала.

— Пустить, мамо, ще мене до дзеркала. Через вас мені не можна й вбратись гаразд перед дзеркалом, — сказала Настя.

— Йди, йди, доню, дивись хоч до вечора. Потривай лишень, я причепурю тобі голову та почіпляю золоті сережки, — сказала Балабушиха.

Балабушиха причепурила свою дочку, попришпилювала бантики, почіпляла в вуха сережки, наділа їй на шию золотий медальйон, поправила на голові локони, потім обійшла кругом неї, ще раз поправила, що недобре лежало, й поцілувала Настю. Балабуха мусив їхати з ними.

Край Миронівки на широкий зелений вигон виступав рядок нових мурованих домків, зовсім по-городянському. То були квартири фабрицьких офіціалістів. Над здоровим ставком внизу червоніли стіни масивної сахарні, неначе твердині. Балабуха звелів погоничеві стати коло найбільшого дому, де жив директор сахарні.

Гості ввійшли в прихожу. Через одчинені двері було видно в пекарні на помості цілу батарею глечиків. Директорша, вже немолода німкеня, сухорлявенька та тоненька, з довгою шиєю, збирала з глечиків сметану. Її дочка, молоденька, дуже делікатна блондинка, переливала з глечика в молочник молоко. На обох були дешевенькі, рябенькі, куценькі ситцеві сукні й білі хвартушки до самої шиї. Балабушисі здалось, що то пораються ключниця та нянька або горнична.

— Чи дома директор або директорша? — спиталась їх Балабушиха.

— Директора нема, пошоль на фабрику, — обізвалась директорша, й при тих словах вона одчинила двері в гостинну й попросила до покоїв гостей, махнувши рукою: вона ледве вмiла стулити кілька українських фраз, а її дочка була зовсім неначе німа, бо не вмiла зовсім говорити ні по-руській, ні по-українській.

Гості увійшли в гостинну. Покої були просторні й дуже високі, з здоровими вікнами, й чогось нагадували або фабрику, або казарму. Стіни були чисто вимазані вапном. В покоях було мало мебелі. Покої здавались порожніми. В гостинній стояла зібрана на швидку руку звідусіль простенька мебіль. В другій кімнаті через двері було видно непомальовані табурети й навіть прості мужичі стільці, тільки чисто-чисто вимиті. Тільки чудові заграничні завіси на вікнах, чудові килими, розкидані на помості, розвішані на стінах, та розкішні укривала на ліжках, привезені з-за

границі, натякали на заможність директора. На стінах висіли в чорних рамах дві картини, на котрих були намальовані й розмальовані фарбами якісь мудрі машини.

Двері з прихожої незабаром одчинились, і в гостинну ввійшла директорша з дочкою, вже без хвартушків. Балабушисі й Насті все здавалось, що то слуги. Коли це старіша дама просить гостей сідати й сама сідає на канапі рядом з протопопшею. Коло неї на стільці сіла панна. Тільки тоді гості догадались, що то господиня й її дочка.

Всі сиділи й мовчали. Директорша ледве вміла стулити українські фрази та ще й до того силкувалась говорити по-руській. Вона довго добирала слова й насилу вимовила, обертаючись до Балабушихи:

— Фи дуже любить музик? Фи учіль грать в фортеп'ян?

— Я дуже люблю музику, я артистка душею, але навряд чи вивчусь. От моя дочка, — то вивчиться. А ви граєте на фортеп'яні? — спитала Балабушиха.

— О, я вже старий. Я граль, та вже забуль, — сказала директорша.

— А ви любите музику? — спитала Настя в директорівни.

Директорівна тільки плечима здвигнула; вона нічого не розуміла.

— Вона добре грат. Мосьє Гануш дуже вчиль. Вона любить музик.

— Чи не скучно вам жити тутечки на селі після заграниці? — спитала Балабушиха.

— Я ніколи не скучно. Я маю багато робить; о, багато робить! Рано робить, день робить і поночі робить. О, я не скучно. А фи не скучно в Богуслав?

— Нам в Богуславі, мабуть, нудніше, ніж вам тут на селі,— сказала Настя.

— У вас в сахарні багато офіціалістів, та ще й з сім'ями: вам є до кого й в гості піти, є кого й в себе прийняти, — сказала Балабушиха.

— Ні, ні. В нас всі панич, нема жінка, нема дочка. Всі, всі панич. Фи весело, я скучно, — сказала директорша.

"Ну, та й попались оце ми. Мабуть, довго доведеться слухати таку любу розмову, — подумала Балабушиха й трохи не позіхнула. — Коли б хоч Гануш прийшов та заграв на фортеп'яні".

А Гануш не приходив. Розмова тяглася дуже нудна. І гості й господиня — всі потомились. Балабушиха заглянула в вікно й побачила квітки на пишних клумбах.

— Скільки у вас квіток! Які гарні, розкішні клумби. Чи в вас є й садок? От піти б та подивитись! — сказала Балабушиха, ладна втекти не тільки в садок, але й далі за садок.

— Прошу! Я буду показать вам квітка, — сказала директорша й встала з канапи. За нею встали й гості, і господиня повела їх у квітник. Балабуха пішов за ними, мовчки смокчучи цибука.

На чистому повітрі гостям стало веселіше. Город був розкішний, чисто виполотий. Коло дому росли три старі дикі груші, а коло їх були розкидані клумби, повні квіток. Клумби були штучно обтикані черепицею та обплетені дубцями з ліщини; здавалось, неначе хто розкидав по траві чудові кошики, повні усяких квіток. На городі, поміж грядками буряків, моркви й усякої городини, вилися доріжки замість борозен. Доріжки були скрізь обсажені гірляндами квіток, обплетені ліскою. Дикий щавель, пересаджений на добре вигноєну землю, розрісся й услав грядки здоровецьким зеленим листом. Спаржа, помідори, суниці, полуниці, синя капуста, квітна капуста, салера, шпинат устеляли грядки, неначе оксамитовий килим. Ніде не видно було ні бур'янини. Це була культура, за яку Олесі навіть і не снилось, і не привиджувалось.

Директорша водила гостей і показувала не стільки квітки, скільки огородину та розкішні щепи шпанок-вишень, лутовок, яблунь, морель та груш.

— Та й багато ж у вас квіток! Більше, ніж у мене. Це ви дбаєте за квітки з дочкою? — спитала Балабушиха.

— Ні, ні. Я маю багато робота. То сини мої самі копав, самі садив. О, вони любить квітку! —

сказала директорша.

Довго крутились вони на городі. Директорша показала вже навіть усі грядки цибулі й петрушки. Гостям не хотілось вертатись до хати. Балабушиха нудилась в дамському, наче німому товаристві й все виглядала Гануша. Коли це одчинилась хвіртка з фабрицького двора. На доріжці з'явився Шмідт з Ганушем, а за ними йшли два молоді паничі. Директорша повела гостей їм назустріч. Гості поздоровкались. Директор порекомендував своїх синів. То були молоді гарні німчики, з лиця схожі на паннів. Обидва були високі та тонкі, убрані в легенькі літні простенькі костюми. Але кмітливе око Балабушихи прикмітило на їх тонкі сорочки з голландського полотна, такі тонкі й так випрасувані, з такими новомодними комірами, яких вона в Богуславі не бачила. Старшого звали Густавом, меншого Германом.

"От би залучити котрогось красуня для моєї Насті", — подумала Балабушиха.

Господар попрохав гостей до покоїв. Товариство стало більше й веселіше. Паничі й директор вже добренько вміли говорити по-українській, вивчившись од фабрицьких робітників та робітниць. Балабушиха попросила Гануша заграти на піаніні. Піаніно було гарненьке, а висока зала мала чудовий резонанс, аж луна лящала по світлиці. Балабушиха й Настя повеселішали.

Тим часом фабрицькі офіціалісти, побачивши коні й віз перед директорським домом і купку дам в квітнику, догадались, що в директора гості, й почали забігати з усіх усюдів. Було свято, день вільний. В залу увійшли два французи сахаровари, за ними слідком прийшли два поляки з канцелярії, якийсь старий кавалер, товстий німець Монтаг і механік англічанин. Зала стала повна людей усяких націй.

З одним французом прийшла його сестра, немолода панна, котра не вміла говорити ні по-німецькій, ні по-українській і цілий вечір сиділа й мовчала, неначе німа. Французи й англічанин говорили по-німецькій так, як директорша по-українській. Вся збірна компанія хотіла розмовляти між собою й більше розмовляла на мигах, ніж на словах. В залі було чути всякі мови, перемішані, поламани, чудернацькі. Наймички внесли здоровий піднос, заставлений скляними кухлями з покришками, обкладеними сріблом. В кухлях жовтіло пиво. Вся компанія кинулась дудлити пиво й розвеселилась. Усім хотілось балакати: всі кричали, мішали німецьку мову з французькою й українською, й всім здавалось, що вони розуміли одно одного.

"Ну, й запровадила ж мене жінка в компанію, зовсім не протоєрейську!" — думав Балабуха, курячи сигару й запиваючи пивом.

Балабушисі й Насті страх як сподобалось таке оригінальне товариство. Нові люди, небачені типи, навіть чудна мішана розмова мала для їх свою приємність. Їм здалось, що вони заїхали за тридев'ять земель од свого Богуслава.

Надудлившись пива, європейські буржуа задумали танцювати. Вони посадили Гануша за фортеп'ян. Балабушиха поглядала, хто-то вибере Настю на кадрили. До Насті підійшов Густав, старший директорів син.

"Буде жених для моєї Насті. Якого я гарного та приємного зятя матиму!" — подумала вона, стоячи в кадрилі проти Насті з старим німцем столяром Монтагом.

Настя стала з Густавом поруч. Пара з їх вийшла дуже гарна.

Густав був тонкий, височенький, з каштановими кучерями, синіми ідеальними очима й з чудовим довгувастим виразним лицем.

— Поздоровляю тебе, Насте, — сказала тихенько мати дочці, стрівшись з нею в танці.

— Поздоровляю й вас, мамо, з кавалером, — одказала їй ще тихіше дочка, почервонівши.

Од Балабушиного кавалера дуже тхнуло пивом та міцним духом сигар. Той важкий дух обвівав її лице й забивав дух. Одначе Балабушиха зносила неприємний дух і привітно розмовляла з старим німцем. Грубий столяр так ухопив і здушив її за талію, що вата під сукнею зсунулась під його пальцями, і тверді пальці столяра прищикнули талію, неначе залізні обценьки. Балабушиха

тихенько крикнула, але танцювала, нібито молоденька.

Перегода подали чай, на аглицький спосіб, з закусками й ромом, а після чаю знов подали кухлі з пивом та портером. Буржуа, налігавшись рому та портеру, підняли такий гвалт, неначе в хаті стало пекло. Всі кричали, змагались на всяких мовах. По хаті розносились ламані уривки ламаних чудних фраз. Розмова скочила на національний ґрунт. Німці вилічували пруські побіди й піднімали Пруссію трохи не до неба. Французи репетували за свої побіди: Цорндорф! Куненсдорф! Севастополь, Австерліц! Ватерлоо! — розносилося по всіх покоях. Кожний почав вихвалити своїх героїв: Фрідріх, Петро Великий, Наполеон, Ней, Мюрат! — тільки й було чуть на всю залу. Після розмови за героїв буржуа знов пішли в танець. Кавалери почали дуже вільно поводитись з дамами, наче парубки з дівчатами; хапали їх за талії, трохи не обнімались. Дами пручались, втікали та вищали. Кавалери ганялись за ними. Один п'янений франт посадив собі Настю на коліна; старий столяр ненароком вщипнув за плече Балабушиху. Після танців заграничні міщани почали знов дудлити пиво та портер і, напившись, стали брататись, єднатись, кричали, пили на "брудершафт" один з другим, заклавши навхрест рука з рукою з кухлями.

В кінці всього старий Монтаг став показувати фокуси з хусточкою та з рукавичками, а далі робив руками проти свічки зайчиків та всякі інші штуки й виробив з пальців обох рук таку постать, що на білій стіні вийшов старий німець, — як витовмачив він, — сільський вчитель з запалими губами та з гострим, птичим носом; старий німець на стіні так химерно роззявляв рота й кивав та хитав головою, а старий Монтаг так химерно приспівував за його пісні, що всі аж за боки брались од сміху.

Вже опівночі Балабуха догадався, що його жінка доволі нагулялась, і звелів запрягати коні. На прощанні Балабушиха запрошувала до себе в гості директорову сім'ю й усіх її гостей.

— Ой, веселий вечір сьогодні був у директора! — говорила Олеся, приїхавши додому. — Як у їх все просто, натурально, й без церемонії, й звичайно. Всі веселяться та забавляються, як кому припало до вподоби.

— Але вже дуже без церемонії, геть-то по-міщанській. Ця компанія зовсім не протопопська, — обізвався Балабуха.

— А хіба ж веселіше буває в вашій духовній компанії? А од ваших кавалерів і комплімента не добудеш, — сказала Олеся.

Балабуха трохи не сказав, що жінці вже минув час для кавалерських компліментів, але прикусив язика. Він вже звик мовчати та коритись своїй жінці.

Балабуха пішов у свій кабінет спати, а Олеся й Настя ще довго не спали та все розмовляли за вечір у директора.

— А що, Насте? Котрого б ти директоренка вибрала собі за жениха, чи Густава, чи Германа? — спитала Балабушиха.

— Не вгадаю, мамо. Обидва гарні, але старший Густав неначе кращий, — в його кучері на голові темніші. Герман вже дуже білий, неначе панна.

— Як на мене, то й я б вибрала Густава: в його чудові каштанові вусики, й ніс довгий, і лице мужнє; з його вийде здоровий поставний та показний чоловік. Та й на вдачу він тихий, спокійний. Він і з батьком говорить з пошаною й матір поважає та часто в руку цілує. Вибирай Густава.

— Я, мамо, примітила, що Герман трохи непокірливий і навіть палкий, сердитий: раз таки добре гукнув на свою сестру, — сказала Настя, лягаючи в постіль.

— Це погано, коли чоловік непокірливий, та сердитий, та натуристий — над таким дуже трудно верховодити.

Нам лучче, коли чоловік буде такий, як з клоччя батіг, — навчала мати дочку.

— Але, мамо, як я любитиму свого чоловіка, а він мене любитиме, то нащо здалося те верховодіння? Ми будемо поважати одно одного, будемо годити одно одному, й ніколи не буде

між нами ні змагання, ні сварки та колотнечі, — обізвалась Настя, потягаючись в постелі.

— Еге, еге! Не знаєш ти, доню, тих чоловіків. Він буде й тихий, і тебе любитиме, а все-таки буде стягати гроші в скриню, а ти будеш йому дивитись в руки. Всі вони якісь злиденні, все гребуть навіщось гроші та замикають в скриню. А ти скачи коло його, як він тобі скаже! Чи для того ж нам бог дав живоття, щоб ми кожную копійку виканючували в їх, як старчихи? Живоття для того, доню щоб пожити смак і повеселитись, — навчала мати Настю.

— А це й правду ви кажете: яке пак життя нашої сусіди, Онисі Степанівни? Цілий рік товчється коло роботи, як Марко по пеклі, — обізвалась Настя. — Не живе, а тільки животіє, хто його зна для чого й нащо.

— А ти б стала на її місце?

— Ой борони боже! Я не люблю того господарства, як і ви, мамо.

— То знай же: як вийдеш заміж, то не потурай чоловікові: вхопи віжки в свої руки таки од першого дня, то й будеш правувати чи соб чи цабе, як схочеш, — сказала мати.

— Воно справді добре смикати за віжки та поганяти; багато краще, ніж самій попастись у віжки, — сказала Настя.

Балабушиха балакала з дочкою до світу, й тільки світом вони поснули й спали до півдня.

Через тиждень в неділю Балабушиха з дочкою сподівались візита од Шмідтів: обидві причепурились, наділи крашенькі сукні, й все сиділи в залі та виглядали в вікна. Вони не помилились. За ворітьми загуркотів віз. Проз вікна майнув фаєтон. В фаєтоні сиділа директорша з дочкою, а проти їх Густав і Герман з здоровими букетами в руках, так що Насті здалось, ніби вони везуть повний фаєтон квіток.

— Гості їдуть! — гукнула Балабушиха.

— Та ще й з букетами! — писнула Настя й зачервонілась, як рожа.

— Тікаймо з зали та вийдемо до гостей з кімнати; буде якимось ефектніше, — зашепотіла Балабушиха. Обидві вони бігцем побігли з зали й кинулись до дзеркала.

— Я вийду попереду, а ти зараз виходь за мною, — сказала Балабушиха. — Але ти, Насте, не вмєєш ефектно виходити до гостей: ти передражняєш мене, й воно виходить дуже вже з повагом. Мені так личить виходити, бо я вже літня людина. На мені й чорна сукня з шлейфом. Я вийду ось як!

Балабушиха пішла в опочивальню й в одчинені обидві половини дверей вийшла солідною ходою, з повагом, якимось по-театральному.

— Ану, Насте, виходь ти й привітайся до мене, ніби до гостей. Ти виходь швиденько, жваво, ніби пустуючи, навіть наче вибіжи, підскакуючи.

Настя вийшла в опочивальню й вибігла звіттіля ристю, весело осміхаючись. Вона подала руки матері, вигнувши граціозно талію. Мати вхопила свою пещену одиницю долонями за щоки й поцілувала.

— Легше та зручніше, доню, вигинай талію. А як візьмеш букет, то знов вигни талію. З директоршею поцілуйся раз, з Амалією двічі або й тричі, та не помиляйся часом, — не поцілуйся з паничами. Виходь же зараз за мною. Килино! Встав у піч кофій та пошли в льох зібрати до кофію з глечиків вершечки.

— Коли ж коти вночі геть чисто позїдали глечики й один перекинули; дірка в пригребиці вже з місяць незароблена, — сказала Килина.

— Бодай ті коти вищезли й повиздыхали. Біжи на місто до жида та зараз, зараз достань вершечків, — тихо сказала Балабушиха.

Килина оббігала половину жидівських хат, доки знайшла вершечків до кофію.

В залі гості зашаруділи ногами, зашелестіли сукнями.

— Візьму я папіросу, — буде більше шику, — сказала Балабушиха. І, взявши в зуби папіросу,

вона тихо-тихо поволокла довгий чорний шлейф у залу. Тільки що вона перецілувалась з дамами, в залу дрібненькою ходюю, неначе вкотилась на коліщатах, вбігла Настя, зробила граціозний загальний поклін і поцілувалась з дамами. До неї підступив Густав і подав їй букет. Настя вигнула талію, як мазана кицька вигинає спинку, й взяла букет. Герман подав букет Балабушисі. Вона осміхнулась і неначе помолодшала. Букети були складені з чудових оргиній, астр та левкоїв. На боках букетів були викладені з білих дрібненьких квіточок початкові букви ймення й фамілії Насті й Балабушихи. Настя примітила ті букви, кинула карими очима на Густава, і в неї почервоніли не тільки щоки й лоб, але навіть кінчики вух.

— Ограбували ви свій квітник на букети, — сказала Балабушиха, попросивши гостей сісти й скося поглядаючи на чистенькі, але простенькі костюми на німкенях.

— В нас дуже квіток. Ми всі любимо квіток, — сказала директорша.

— Я сам копаю, сію й саджу цілу весну, — сказав Густав.

— І я так само: ціле літо поливаю сама й полю, — сказала Настя.

Вона любила тільки рвати квітки та робити букети, але зроду їх не садила й не полола.

Настя поклала букети на фортеп'яні. По залі пішли тонкі пахощі од резеди та левкоїв.

— А ваш муж здоровий? — спитала Балабушиха в директорші.

— Мус здоровий, здоровий! Вже погнали пастиць в траву, — сказала директорша, змішавши мужа з конем, котрий звався Мусом і котрий і справді недавно трохи не здох.

Герман і Густав зареготались і переложили матері Балабушині слова по-німецькій. Директорша й собі зареготалась.

— Гарний у вас фортеп'ян, — сказав Густав.

— Фортеп'ян не поганий, та з мене не велика музикантша. Я поганенько граю, хоч дуже люблю музику, — сказала Настя.

Густав одслонив віко фортеп'яна й взяв кілька акордів.

— Сідайте та заграйте без церемонії! — припрошувала Балабушиха.

Густав сів і заграв якогось простенького вальса. Директорша й Амалія похвалили фортеп'ян. Настя попросила Амалію пограти. Амалія опиналась, трошки зачервонілась і несміливо прогнала якусь п'єску, ледве доторкаючись пальцями до клавішів. Паничі попросили Настю заграти. Настя й собі довгенько опиналась, церемонилась, однак сіла й непогано заграла варіацію. Молоді грались фортеп'яном, неначе цяцькою.

— Мосьє Шмідт, сідайте, та заграємо в чотири руки, — сказала Настя, обертаючись до Густава. — Я буду грати польку, а ви будете мені акомпанувати. Я вам покажу акорди.

Полька вийшла в чотири руки дуже ефектна й голосна. Амалія присіла коло фортеп'яна поруч з Настею. За ними стояв Герман. Балабушиха задивилась на чудову купку молодих голів і Густава та Насті, котрі виглядали з-за цілої гори квіток, покладених на фортеп'яні. Молоді голови, рум'яні щоки та губи змагались красою з свіжими розкішними квітками букетів.

— Мадам Шмідтова, гляньте, яка чудова купка за фортеп'яном! Одні букети квіток на фортеп'яні, другі за фортеп'яном. Букети, панни й паничі! Чи є що краще на світі?

Мадам Шмідтова глянула байдужними очима на групу й сентиментально зітхнула, піднявши очі вгору.

— От чудова група! Я б вишила її на подушці гарусом, — сказала Балабушиха. — Правда, була б чудова подушка?

— Ой мій боже! — знов солоденьким голосом промовила Шмідтова й закотила очі під лоб, хоч не добре зрозуміла Балабушині слова.

"Гарного зятя буду мати, — подумала Балабушиха. — Колись приїду до дочки в гості та хоч надивлюся на його, коч об'їму, а може, коли й поцілуюсь по праву матері".

Килина принесла кофій. Вершечки тхнули цвілим жидівським льохом. Директорша й Амалія

пили кофій і трохи поскривлялись. Балабушиха примітила ті гримаси й почала заговорювати.

— Чогось в наших корів погане молоко. Якийсь такий негарний дух од його. Навіть масло з їх чимсь одгониться. Чи не нараяли б ви мені, мадам Шмідтова, де-небудь купити корову?

— Може, ваші корови пасут на гіркий траві: є такий гіркий трава, дуже смердить, і як той смердячий трава ззіст корову, то й молоко буде смердит, — казала директорша.

Після кофію гості трошки посиділи й попрощались. Вони просили до себе в гості Балабух. Гості сіли в фаєтон й ще раз попрощались. Балабушиха стояла на ганку й ще раз гукнула:

— Не забувайте ж нас! Приїжджайте до нас як можна частіше!

Вернувшись у залу, Балабушиха й Настя зараз кинулись до букетів.

— Мені привіз букет Густав. Ось і підпис є. Чи ви бачите, мамо?

— А мені привіз Герман. Чи ти ба! Ось і мій підпис, — сказала Балабушиха, забувши, що їй швидко буде п'ятдесят років.

— Ой мамочко! Та й гарний же Густав! — крикнула Настя. — В чорному убранні він ще кращий од Гануша.

— О, ні! Гануш кращий. В Гануша темні карі очі й постать повніша й поставніша, — сказала Балабушиха.

— А в Густава сині очі, наче небо. Я люблю сині очі, — сказала Настя, нюхаючи букет.

— Буде, буде твій Густав! Треба, доню, справляти бал.

— Треба, мамо, та ще як можна швидше. Ой як мені хочеться потанцювати!

Балабушиха вхопила Настю долонями за щоки й почала її цмокати.

— Золото моє дороге! Як я буду жити без тебе, як завезе тебе Густав десь далеко? Ти моя подруга, моя товаришка, моя мазуха, моя єдиничка! — говорила Балабушиха, обнімаючи та цілуючи Настю.

В Насті на очах виступили сльози, неначе вона вже збиралась виїжджати з Густавом в далекий край, за границю.

— Які-то сукні ми справимо собі на бал, — почала вже клопотатись Балабушиха. — В якого кольору сукню я тебе приберу, моя доню?

— Мабуть, в рожеву, легеньку барезову, — сказала Настя.

— О, ні! Треба тебе вбрати в якусь дорожчу. Я думаю зробити тобі атласну білу: білий кольор пристає найкраще тобі до лиця, бо ти чорнява; в рожевому ти будеш бліда.

— То нехай буде біле атласне, а до грудей й до плечей пришпилимо рожі в зеленому листі. Ой як буде гарно!

— А я думаю пошити собі зелену сукню, як не атласну, то принаймні пополовині з шовком. Правда, мені зелений кольор пристає до лиця? — сказала Балабушиха.

— Вам, мамо, найкраще в чорному або в сірому.

— Ще що вигадай! Хіба ж пак я така вже стара, щоб убиратись в чорне? Мій кольор зелений, і я пошию собі шовкову зелену сукню.

— Але чи дасть папа грошей? На такі сукні грошей треба дуже багато.

— Ми папи не звикли питати. Треба, то й настачай! А нам треба показати тебе Густавові в усій красі. Може, він повезе тебе й за границю.

— Ой мамочко моя! — крикнула Настя й кинулась цілувати матір. Довго ходили вони по залі, побравшись попід руки й махаючи розкішними букетами, доки не прийшов Балабуха і Килина подала обід.

Балабушиха думала справити бал восени, як спаде жара, щоб не було важко танцювати. Щоб не брала нудьга, доки настане те свято, Балабушиха з Настею задумали для розваги вишивати. Настя розпочала вишивати собі покрівчик на стільчик до фортеп'яна, а Балабушиха третю подушку на канапу, таку саму, яку вона вишила Ганушеві. За вишиванням вони придумували собі

костюми на бал і вилічували, що будуть коштувати рожі, атласні білі черевички, гірлянди та сукні. Вони налічили більше сотні карбованців і постановили причепитись до Балабухи.

— Марку Павловичу! А ми оце з дочкою задумали справити бал. Густав, здається, залицяється до нашої Насті. Партія була б дуже гарна. Я думаю попросити на бал наших фабрицьких знайомих.

— Кого? Отих міщан? — спитав Балабуха.

— Яких міщан? Попросимо директора з сім'єю та двох-трьох його знайомих, кращеньких, — сказала Балабушиха.

— Ти не дуже їх напрошуй: і так парафіяни вже гомонять, що до нас в дім їздять тільки ляхи та німці. Ти знаєш, що наші духовні дивляться на фабрицьких паничів, як на пройдисвітів та бурлак. Нам потрібна добра слава для Насті. Бог відає, які там люди на сахарнях. Семінаристи обминатимуть нас, заговорять, — сказав Балабуха.

— Нехай говорять! Я за духовного не думаю давати своєї дочки, — сказала Балабушиха.

— Так парафіяни одвернуться од священиків; а хіба це гарно? — сказав Балабуха.

— Ото й добре. Я й сама давно од їх одвернулась. Але не об тім мова. Треба Насті справити сукню, як не шовкову, то білу атласну; та й собі я думаю пошити нове убрання.

— Атласну білу сукню? Та й ще вечір? А скільки ж вона коштуватиме?

— Ми полічили з Настею, й виходить на всі убори трохи більше сотні карбованців або й усіх дві.

— Сто карбованців або й двісті!.. — крикнув Балабуха й скочив з стільця, неважаючи на свою постать, вже зовсім обважнілу.

Він почав ходити по хаті, перехняблюючись на ході.

— Сто карбованців! В мене в кишені нема й двадцяти.

— То ми наберемо набор у Волька, — Волько дасть на квиток, — сказала Балабушиха.

— А хіба в нас і без того мало тих квитків: ми ж недавно заплатили за фортеп'ян; платимо скажені гроші Ганушеві за Настині уроки музики, — говорив з серцем Балабуха, аж жінка й дочка здивувались.

— Вже як хоч, а нам треба нових суконь. Треба брати на квитки.

— То прожени Гануша — менше буде трати. Нащо нам та музика? Настя вже вивчилась грати; буде з неї.

Балабушиха подумала, що вона більше не бачитиме Гануша двічі на тиждень, і сказала:

— Ні, ще треба брати уроки. Я вмру без музики. А ти нам таки дай грошей.

— А як нема? Легко сказати — дай. От міщани збираються позивати мене в митрополита за велику плату на треби; сам чув сьогодні на базарі, як мене ляляли.

— Нехай лають, а гроші нехай платять. А Насті таки треба прибраться, — вона вже на порі стала, вже доросла дівчина.

— Про мене, як хочеш, а я грошей не дам, бо не маю. Та й той бал не карбованцем одбудеш.

Балабуха підняв голос так, що Балабушиха й Настя тільки очі повітріщали на його. Балабуха знав, що тепер його жінку не вкраде той старий німець столяр, що щипав її за плечі в директора; знав, що вона не втече до батька в Хохівку, бо батько й мати померли, — й став сміливіший.

— Як не даси нам грошей, то ми й самі наберемо набор на убрання в Волька, — сказала Балабушиха.

— А як я скажу Волькові, щоб він вам нічого не давав, бо я не буду платити?

— О, ти цього не зробиш і не роби. Це буде скандал, а в тебе — дочка.

— А як зроблю? Де я вам наберу тих грошей? Не домовики ж мені носять гроші!

— Господи! Я не знаю, що ти за людина. Якби не було треба, я б тобі не говорила й не просила. А ми все-таки пошиємо собі атласні сукні.

Балабуха ходив по хаті й сопів. В його лице налилось кров'ю, а потім зблідло. Видно було, що він не жартував. Настя подумала, що вже й не буде балу, й почала плакати. За нею почала говорити крізь сльози й мати. Дочка так вже звикла марити за білу атласну сукню, що їй здавалось, ніби та сукня вже приросла до неї. Балабушиха спала й бачила себе й в снах в зеленій блискучій сукні в кадрилі з Ганушем або хоч з німцем столяром. Вони підняли гвалт крізь сльози.

— Ти хочеш, щоб твоя дочка вбиралась, як старчиха, зосталась старою дівкою? Це безглуздя! — репетувала Балабушиха.

— Хто ж цього хоче? Але мені здається, що можна вийти заміж і без атласної сукні, — обізвався Балабуха.

— Еге! Спробуй вийди заміж в пістрьовій сукні! — сказала Балабушиха.

— Мені заміж не виходити, а Настю ніхто ж не вбирає в пістрию. Справ для неї якусь дешевшу сукню, сама вберись в стару; хіба ж в тебе мало суконь?

— Ти хочеш занастити вік своїй дитині, хочеш заперти її в монастир! Ти нас хочеш поробити черницями, прохачками! — репетувала Балабушиха.

Балабуха махнув рукою й втік в кабінет. Балабушиха й Настя довго сиділи й мовчали.

— Знаєш що, Насте? Замкну я шафу й не дам йому горілки. Не бійсь, на горілку для себе не шкодує грошей: що божого дня хилить по дві чарки перед чаєм, по дві до обіду, ще й після обіду одну.

— А чай папа усе п'є з ромом. Хіба мало йде грошей на ром? — обізвалась Настя, втираючи сльози.

— А не дам я йому й рому й горілки! Добре, що ти пригадала, — сказала Балабушиха.

Вона побігла швиденько до шафи, замкнула й ключі сховала в кишеню. Настав час обіду.

Посідали за стіл.

Балабуха окинув очима стіл і примітив, що на столі нема графина з горілкою.

— А чом це ви не поставили на стіл горілки? — спитав Балабуха в дам.

Балабушиха й Настя сиділи, спустивши очі, й мовчали.

— Насте, встань та подай графин! — сказав Балабуха. Настя сиділа й мовчала.

Балабуха розсердився, встав з стільця, пішов до шафи, смикнув, пошкрябав пальцями дверці.

Шафа була замкнута.

— Олесю, де ключі од шафи? — спитав Балабуха.

Олеся мовчала й сердито дивилась в тарілку. Вона трохи не зареготалась. Настя осміхнулась, втираючи сльози хусточкою.

— Насте, пошукай ключів в себе в кишені, — сказав Балабуха.

Настя й пальцем не ворухнула.

Балабуха комічно стояв серед хати й ждав. Обидві дами понадимались і мовчали.

— Чи на вас сьогодні наслано, чи ви поніміли? — спитав Балабуха, розводячи руками. Дами мовчали й навіть не глянули на його. Балабуха зрозумів жінчині штуки, зітхнув і сів за стіл. Без горілки йому не йшов на душу обід. За обідом ніхто й слова не промовив. Настя нічого не їла. По обіді він знов попросив ключів од шафи. Олеся й Настя мовчали й навіть не дивились на його. Балабуха пішов в кабінет, гуркнув, хрюпнув дверима й зачинився. Балабушиха й Настя переглянулись і осміхнулись.

Настав вечір. На стіл подали самовар. Настя налила чай. Балабуха глянув на стіл: на столі не було графинчика з ромом.

— А чом ви оце не подали до чаю рому? — спитав Балабуха вже м'якішим тоном.

Балабушиха й Настя сиділи, понадимавшись, і мовчали. Балабуха встав, пішов до шафи, пошкрябав у дверці. Шафа замкнута. Вранці Балабуха почувив, що в його живіт чогось неначе порожній. Він вгадував, що перед обідом знов буде те саме, що й вчора, пішов у пекарню й послав

Килину до жида по горілку.

Балабушиха чула, як він рипнув дверима в пекарні, як Килина вискочила й побігла через сіни, й зразу за все догадалась. Вона посадила Настю коло вікна стерегти Килину, як вона буде вертатись з горілкою.

"Які чудні віжки видумала мама на тата, — думала Настя. — Невже вона поверне ними тата, куди нам треба? Одначе треба й собі мотати це на вус: може, колись пригодиться".

Килина затупотіла в сінях. Настя дала знати матері: Балабушиха стала за дверима й ждала. Килина увійшла в столову й поставила на стіл горілку. В Балабухи заграло нутро, неначе в йому заграли цимбали. Тільки що Балабуха одчинив двері з кабінету й хотів взяти пляшку, Балабушиха скочила з-за дверей, загарбала пляшку в руки й замкнула в шафу. Балабуха тільки тоді зоглядівся, як дзенькнув замок і Олеся вибігла з столової. Він стовпом став. В його нутрі неначе разом всі струни порвались.

Постоявши на одному місці, Балабуха пересвідчився в тому, що жінка не жартує й обвела його таким кордоном, через який і Килина з пляшкою не проскочить. Час обіду наближався. Балабуха почував, що довше не видержить. Він одімкнув комоду, взяв останні п'ятнадцять карбованців, виніс в залу, де сиділа жінка з дочкою за п'яльцями, й кинув гроші на стіл.

— Оце вам останні гроші! Про мене, що хочете, те й робіть! Цілуйтесь з тією наволоччю! — сказав Балабуха й вийшов з хати.

— Ми решту й набір доберемо, як на що не стане цих грошей, — обізвалась Балабушиха.

Балабуха вийшов до столу на обід. На столі, на старому місці, стояв графин з горілкою. Балабушиха почала любенько заговорювати з чоловіком. Настя стала весела: вона вже неначе розпочала гуляти на балу й вже марила про білу атласну сукню. Але Балабуха надувся, мовчав і три дні потім не говорив до жінки.

По обіді мата й дочка побігли в крамницю до Вольчихи. Балабушиха вибрала собі зеленої матерії на сукню; білого доброго атласу не знайшли в усіх крамницях. Вольчиха мала їхати незабаром до Києва, й Балабушиха звеліла їй привезти атласу на сукню й атласні білі черевички, гірлянди й білі рукавички для Насті.

Вольчиха поїхала до Києва й барилась та діялась, неначе поїхала по свою смерть. Цілий тиждень Настю брала нетерплячка, щодня вони бігали до Волька наперемінку, щоб спитати, чи не вернулась Вольчиха з Києва. Аж другого тижня Вольчиха приїхала й принесла закупки.

Балабушиха розстелила матерію в залі на столі. Свіжий блискучий атлас переливався делікатними сутінками, спадаючи аж до помосту фалдами. Настя поставила на столі білі черевички, розкидала на канапі на вишиваних подушках рукавички, блонди, рожі й не могла на їх надивитись. Балабушиха, як звичайно, походжала по залі й фантазувала, курячи папіросу.

— Сідай, Насте, за фортеп'ян та заграй, щоб твої черевички добре танцювали на балу, — сказала Балабушиха.

Настя сіла за фортеп'ян і, поглядаючи на убрання, переграла до рукавичок чотири польки та до черевичків тропака. Вона згадала Густава й заспівала гарненький романс "Что это за сердце? Что же за такое, что ни днем, ни ночью не дает покою?".

Награвшись і наспівавшись, Настя послала за кравцем Мошком і звеліла йому принести картинки з модного журналу. Мошко прийшов і приніс засмальцьовані картинки мод; вони втрюх вчинили раду, як шити сукні.

— Тобі, Насте, треба шити сукню декольте, як на оцій фігурі, а я собі одслоню тільки шию та трошки плечей, — сказала Балабушиха.

Настя глянула на заялозену картинку. На фігурі були одслонені всі плечі, груди до половини й руки трохи не під пахви.

— Ой мамочко, мені здаватиметься, що я гола! — крикнула Настя.

— Ото й добре! Ти, нівроку, тілиста собі. В тебе плечі й руки повненькі й біленькі, — їх варто одслонити.

— І зроду-звіку не хочу! Мені буде сором вийти до гостей...

— Дурненька ти! Густав швидше старостів зашле, — сказала Балабушиха Насті на вушко.

Настя спанула, але все-таки згодилась одслонити ту принаду: чимало плечей та руки по лікті.

Мошка посадили шити сукні в себе в покоях, щоб він часом не вкрав матерії та не вкоротив шлейфів. Через тиждень сукні були готові. Балабушиха з Настею поїхали до Шмідта й попросили всю його сім'ю на бал, а з нею разом і всіх своїх нових фабрицьких знайомих.

Балабуха, надивившись, як його жінка й дочка тягалися з тими уборами та прибиранням на бал, сів за свій діяріуш і написав: "Зап'яст'я й ожерелія, або жіноча суета". Пофілософствувавши на цю тему, згадав, скільки перетерпів, не пивши два дні горілки та пуншу, й написав байку про доброго чоловіка Микиту та лиху жінку Феську, котра не давала йому пити, а сама щодня хилила горілку в корчмі.

Настав день балу. Балабушиха й Настя ще завидна повбирались і походжали по залі, оглядаючи себе кругом в дзеркалі. Настя розпустила по плечах розкішні чорні локони. В локонах білів пучок білих троянд, котрий чудово приставав до її чорних брів та матового делікатного лиця. Рожеві пучечки, пришпилені на персах і коло плечей, кокетливо змінювали однотонність цілого убору. Настя вся блищала в делікатних тонах і сутінях, крутилась, вертілась коло дзеркала й гримала на сонце за те, що воно так довго не заходить.

Зайшло й сонце. В покоях посвітили лампи й свічки. Вже прийшли жидки й заграли в сінях "на добровечір". Коли це в дворі загуркотіло, неначе хто котив гармати під самими вікнами. В сінях затупотіла така сила ніг, неначе ціла громада вривалась в дім.

— Иди, Насте, в свою кімнату та вийдеш тоді, як усі гості вже повходять в залу. Я скажу, що ти вбираєшся, — сказала мати.

Настя дрібненько вибігла з зали й причинила двері. Довго тупцяли гості в прихожій, довго роздягались та чепурились. В кінці всього двері з прихожої одчинились, і в залу вскочив Гануш, неначе актор на сцену. Він був у фракку, в пальових рукавичках, в лакированих ботинках, на помаджений, пахучий, рівний, як тополя. Балабушисі здалось, що в залі звідкільсь зійшло сонце. Вона трохи не кинулась йому на шию.

За Ганушем влетіли в залу Густав і Герман, так само убрані. Їх молоді рівні чепурні постаті чудово визначались в фраках і в панському чорному убранні.

За Густавом та Германом увійшла директорша і її дочка, убрані простенько, зовсім не побальному. На директорші була чорна вовняна сукня. Балабушиха трохи насупилась.

"Знаць, мене не поважають оці німкені: повбирались, неначе на похорон", — подумала Балабушиха.

З прихожої входив довгий ряд гостей, довгий, неначе йому й кінця не було. Увійшов француз, потім старий німець Монтаг, а за ним ще якийсь молодий німець, три сахаровари з сусідньої хохітвянської сахарні та три поляки. В кінці всього увійшли несміливо якісь два столяри, старі німці в заялезених сюртуках і в таких старо-модних узеньких штаненятах, що їх сухі тонкі ноги були схожі на цапині. Здорові чоботи простої роботи були обхвачені штрибками. Через узькі рукави стриміли гострі лікті.

В залу всунулась вся миронівська сахарня, покликавши з собою свою близьку сусіду, хохітвянську сахарню. Миронівські офіціалісти рекомендували хазяйці своїх знайомих з хохітвянської сахарні. Балабушиха була рада й привітно подавала руку навіть старим столярам в кущих штаненятах на штрибках.

Вийшов Балабуха й привітався до гостей. Гості зашуміли, сповнивши всю залу, загомоніли на

усяких мовах. Балабушиха сіла коло директорші й розмовляла з нею. В залі стояв якийсь гомін, навіть клекіт, чудний для вуха. Убогі столяри-німці несміливо посідали рядком і, поклавши руки на колінах, мовчали. Ще загуркотіло надворі, й в залу увійшов англічанин з своїм приятелем з хохітвянської сахарні. В кінці всього в одчинені двері увійшов батюшка з другої міської церкви з сином семінаристом. Балабушиха не просила на вечір ні одного батюшки, ні однієї матушки. Вона зачудувалась от такої несподіваної дисгармонії на балу й глянула на Балабуху дуже сердито.

Балабуха знав, яка компанія буде в його домі, й тихенько од жінки запросив до себе батюшку, щоб було принаймні з ким розмовляти.

— Насте, виходь вже в залу! Всі гості з'їхались, — сказала Балабушиха, увійшовши в кімнату, де сиділа Настя. — Ну та й гостей накликала я тобі! А який гарний Гануш, який убраний! Яка його постань у фракку!

— А Густав у фракку чи ні? — спитала Настя.

— Атож! Там у залі чиста заграниця. Мені здалось, що я не в Богуславі, а десь в Парижі або в Римі.

— Ой піду й я мерщій в ту заграницю! — сказала Настя.

— Але коли б ти знала моє горе: в залу приперся заросянський попище та ще й з сином. Оце так оказія!

— Невже? Поганий знак при виході з попом стрінутись! — сказала Настя й задумалась.

— От і вигадала, — сказала Балабушиха й затулила Насті рота пальцями.

Музики заграли марш.

— Виходь, Насте: саме добрий час, — музики грають марш. Більше буде ефекту!

Настя увійшла в залу проворненько, але не дуже швидко, саме так, як приставало до сукні з шлейфом. Клекіт в залі в одну мить затих. Всі обернули очі на Настю. Старі столяри в куцях натягнутих рейтузах схопились з місця й витяглись, неначе перед директором. Настя привіталась з дамами й стала коло стола. До неї потяглася довга процесія з двох сахарень. Одні подавали їй руки, бідніші німці цілували її в білу рукавичку. Жиди урочисто дерли смичками по скрипках; контрабас прихкав, неначе хто гупав довбнею в дошку. Музики переносили думку в корчму; здавалось, ніби десь за стіною дівчата й хлопці танцюють козачка.

— Та й гупає ж Янкіль! Ця музика тоді найкраще грає, як не грає, — обізвався батюшка, в котрого нерви були дуже слабкі.

Настя привіталась до всіх і сіла коло Амалії. Вони обидві мовчали й тільки дивились одна на другу, бо Амалія була для Насті німа, а Настя для Амалії — так само німа. В залі піднявся клекіт на всяких мовах. Настя оглянула залу, й їй здалось, що вона й справді за границею. Подали чай. Гості розбрелись по залі. Настя, намовчавшись всмак з Амалією, трохи не позіхнула й встала. До неї підійшов Густав. Настя окинула оком його постань і трохи не вмерла. Вони почали гуляти по залі.

— Ваша Настя буде король балу, — промовила директорша до Балабушихи.

Балабушиха осміхнулась, окинула оком залу й тоді тільки примітила, що паничів була повна зала, а дам всього п'ять, придаючи до гурту й стару директоршу.

"Боже мій! Адже ж моїй Насті не буде над ким королювати, хіба над старою директоршею та німою французенкою. З ким же будуть танцювати мої кавалери? От тобі буде бал!"

Балабушиха встала, кивнула на Настю, й вони вийшли з зали.

— Моя мила Насте! Чи ти знаєш, що на нашому балі нема дам?

— І справді! А я й не примітила, — сказала Настя.

— Ти, серце, за своїм Густавом нікого не примічаєш. Їй-богу, забула попросити на бал дам. І навіщо бог сотворив тих гидких дам? Чом на світі не одні тільки кавалери? — сказала Балабушиха.

— Та коли вже бог сотворив дам, то треба й їх просити на бал. Пишіть зараз, мамо, до двох докторів, до станової та до... матушки.

— Ой, до матушки не хочу писати. В одного доктора три старі панни, в другого — дві, так само вже підтопані та доходжали, та, може, прийде станова з дочкою, — та й буде, — сказала Балабушиха. — Але сядь, доню, та сама напиши, бо я забула й перо в руках держати.

Настя сіла коло столика й написала листи. Балабушиха підписалась і наробила граматичних помилок в підписі трохи не в кожній букві.

— Ну, це була б штука! Добре, що ви, мамо, завчасу згадали, — сказала Настя, встаючи з-за столика.

Через годину поприїжджали дами. Після чаю Густав звелів заграти вальс, обхопив за талію Настю гнучкою рукою, й легким вітром полетіла молода чудова парочка по залі. Білі Настині ніжки миготіли, неначе весняна блискавка в легких хмарах атласного шлейфа. Каштанова кучерява голова Густава гармонізувала з чорними дрібними локонами класичної Настиної головки. Її біла матова шия переливалась чудовими сутіннями, як атлас її білої сукні. Граціозна постать молодого верткого та жвавого хлопця в чорному убранні була ніби висічена з темного мрамору. Пара карих блискучих великих очей бризкала іскрами; пара синіх очей тихо світилась, неначе рання зірка: здавалось, ніби ясний палкий день обнявся з тихою зоряною ніччю, ніби вечірня зоря в темному небі зійшлась до купи з ранньою зорею в білому світі нового дня, в букеті рожевих легких хмарок.

— Правда, чудова парочка! — промовила Балабушиха до директорші, зробивши солодку міну й з щирим почуванням показуючи на Настю та Густава.

Директорша тільки похитала головою, ніби говорячи: "Ой гарні вони обоє, ой які гарні!"

Густав подякував Насті. До неї зараз прилетів Гануш і вхопив її в свої довгі дужі руки; його велична голова з цілими хвилями ясних кучерів ясно вирізалась проти білих стін. Високий лоб заблищав. Мужня постать, котра вже наливалась і зміцніла, ще ясніше виступила серед просторної зали, неначе на освіченій сцені. В його рухах було більше грації, плавкості, ніж в Густава. Балабушиха задивилась на його дужу стать і граціозний стан і зітхнула з самої глибини.

"Чом я не така молода, як Настя, як я була колись? Чом людина не повік молода, не повік цвіте? Нащо одцвітаються пишні квітки?" — думала вона, схиливши голову.

Вона глянула, як Гануш обняв тонкий Настин стан, як його довгі пальці вп'ялись в її талію, й вона жалкувала, позавидувала Настиній красі й молодості.

По залі заворушилися пари. Фабрицькі кавалери з нудьги неначе хапались натанцюватись. Вся просторна зала неначе закрутилась, завертілась. Семінарист підійшов до Насті. Настя не пішла з ним у танець. Старі столяри довго сиділи, але в кінець усього й їх узяла охота до танців. Один старий насмілився-таки підійти до Насті й простяг до неї тонкі сухі руки, неначе цапині ніжки. Настя пішла з ним танцювати. Старий ніби брикався своїми тонкими ногами та здоровими чобітьми коло Насті, неначе худий жидівський цап сп'явся до граціозної Настиної постаті, як до пишного куца рож.

"Ой яка карлючка танцює зо мною! — подумала Настя. — Але хоч і карлючка, а все-таки загранична, — й це мені приємно".

В кінці балу та карлючка попросила Балабушиху на кадрили. Балабушиха по-царській походжала з карлючкою в кадрилі, хоч затуляла ніс хусточкою: од старого німця дуже тхнуло табакою. Після старого німця Гануш змілосердився над Балабушихою й пішов з нею в кадрили. Балабушиха неначе ожила й засяла, і подумала собі: "А може! А може! Всього буває на світі!" Балабушиха танцювала й очей не зводила з Насті. Настя найбільше й найчастіше танцювала з Густавом. Здавалось, ніби він не випускав її з рук.

"Слава богу, слава богу! Не пропала атласна сукня, не пропали атласні черевички", — думала

Балабушиха.

Опівночі подали вечерю. Гостей було багато. Ввесь натовп не помістивсь за столом. Паничі попарувались у залі з паннами й приносили їм туди страву. Густав сів з Настею удвох коло маленького столика під дзеркалом. Балабушиха глянула через двері й моргнула очима на Настю. Настя прижмурила очки до матері.

"Слава богу: не дурно-таки Балабуха два дні горілки не пив. Чудового зятя буду мати", — подумала Балабушиха.

Гості з голодними шлунками потрошили вечерю до останнього шматка хліба, до рісочки й після вечері пішли знов в танець, вже зовсім не по-заграничному. Одна карлючка зачепилась закаблуком за Настину сукню й роздерла її внизу. Друга карлючка настоптала Балабушисі закаблуком на пальці з могодзулями так, що вона аж ухопилась рукою за ногу. В кінець усього столяр Монтаг показав на стіні зайчиків і старого сільського вчителя-німця. Гості роз'їхались вже світом. Другого дня Балабушиха й Настя спали цілий день до самого вечора.

Цілу зиму їздили Густав та Герман в гості до Балабухи як близькі сусіди. На різдво й в м'ясниці Балабушиха давала ради Густава вечори. Діло нечебто зовсім ішло вже до вінця, як здавалось Балабушисі.

Але раз після великодня Балабушиха поїхала з Настею в гості до Шмідта. Весна стояла у всій красі. Настя аж палахкотіла од кохання до Густава. Балабушисі хотілось хоч всмак надивитись на Гануша. З-за лісу зачорнів високий стовп сахарні. Пишна весняна година сприяла їх веселим почуванням і гармонізувала з ними.

— Коли б ти, Насте, знала: як угляджу я сахарню, то неначе п'яниця вглядить корчму, — сказала Балабушиха трохи вульгарно.

— А я як угляділа той чорний стовп, то мені здалося, що він завітчаний рожами. Мені чогось здається, що тут десь пахне резеда, — сказала Настя.

Вони в'їхали на фабрицький двір і стали коло директорового двора.

— Мабуть, вже зацвіли весняні квітки в директоровім квітнику, — сказала Балабушиха. — Отам, мабуть, саме красуються чудові квітники на зеленій травиці, повні тюльпанів, нарцисів та півоній... Ой які там гарні клумби! Я б їх вишила на подушці. А ти, Насте?

— І я б вишила. А побіжім та хоч гляньмо через частокіл.

Вони побігли й заглянули через частокіл в квітник. Квітник був навіть не скопаний. Земля на грядках чорніла, й доріжки вже заростали бур'яном. Кошки-клумби були порожні. Тюльпани та лелії були навіть повикопувані. Хвіртка була одчинена. В клумбах безкарно рили землю свині.

— Що це за диво? Чом це Густав та Герман не опорядили й досі квітника? — сказала Балабушиха.

Вони увійшли в прихожу, роздяглися, повішали одержу на кілочках і прожогом убігли в залу. Настя думала стрінуги Густава, Балабушиха — Гануша.

Зала була порожня, неначе пустка. З другої кімнати вийшов сторож, якийсь дід, нечупарний, ще й видроокій.

— Що це за диво? — крикнула Настя й почувила, що її серце затріпалось в грудях, неначе з переляку.

— Де ділись Шмідти? — спитала Балабушиха в сторожа.

— Вчора виїхали чи за границю, чи в Варшаву; бог його знає куди. Тут заїжджав до директора наш пан, та як почали шварготіти, та як почали кричати та змагатись, та трохи не побились. А другого дня директор знявся з місця та й виїхав похапцем з сім'єю десь далеко за границю, чи що, — сказав сторож.

Настя, як стояла, так і впала додолу, зомлівши. Балабушиха, сидячи на низькому одвіркові на вікні, схилила голову до стіни.

— Води! Принеси, діду, мерщій води! — крикнула вона з вікна. Дід почимчикував і приніс кухоль води. Балабушиха напилась, потім приснула з рота водою в лице Насті. Настя розплющила очі. Балабушиха вивела її попід руки й посадила на повозку. Вони вернулись, прямуючи "з-за границі" в Богуслав, вбиті горем.

— Поїхали й навіть з нами не попрощались, — заговорила Балабушиха вже аж під лісом.

Настя й слова не сказала, тільки плакала.

А бувший на балу в Балабушихи семінарист, сердитий на заграничний Балабушин бал, поїхав до Києва й в класі з кафедри оповістив усім товаришам за той бал і за те, як Настя й її мати нехтували семінаристами й гуляли з фабрицькими паничами та з столярами-німцями. Од того часу до Балабухи в хату не заглянув ні один семінарист.

Настя довго після того ждала женихів. Ще вісім років Балабушиха варила з Настею варення, вишивала усякі квітки та читала "Собрание иностранных романов". З горя та з великої нудьги за милим Густавом Настя навчилась курити, а сусіди тихесенько говорили, що вона потаємці навіть пила з мамою пунші з ромом, тільки легесенькі. В довгі зимні вечори Настя вигравала на фортеп'яні усякі фантазії, а мати ходила по залі, слухала музику й передумувала все своє життя, свої радощі й свої пригоди. Через вісім років в Богуслав приїхав немолодий становий, удівець, та ще й з трьома дітьми. Настя йому сподобалась, і становий заслав до неї старостів. Балабушиха, придержуючись вищого тону, не звеліла справляти сільського бучного весілля з музиками й танцями. Молоді прийшли од вінчання, випили шампанського, повечеряли в маленькій компанії рідні, й пішла Настя на готову сім'ю вже літнього пристаркуватого удівця. Виряджаючи з дому Настю, Балабушиха гірко плакала.

— Прощай, моя дорога доню, моя приятелько! Теперечки я зостанусь сама в хаті, як билина в полі. Я з твоєю молодістю неначе вдруге пережила й перебула своєю молодістю, — говорила Балабушиха, виряджаючи Настю.

Балабуха не спромігся дати за Настею приданого ні мідного шага й тільки надарив своїм благословенням на дорогу.

Балабуха посивів і став аж білий. Балабушиха помарніла й зсохлась, як опеньок, але й в старості зосталась проворною та говорючою. На сьомому десяткові вона почувала, що її сили слабшають, фантазія згасає і замирає, сон тікає од неї. Вона прокидалась вночі, в четвертій, навіть в третій годині, а щоб підсилити свої нерви й прогнати нудьгу, чотири рази на день пила чай. Наймичка часом ставляла для неї самовар в глупу північ. Здається, Олеся тільки й жила чаєм та тютюном. Папіроси вона курила сливе цілий день. І тепер вона любить веселу молоду компанію, цілі вечори дивиться, як танцюють та бавляться молоді паничі та панни, слухає музику та все читає романи. Неважка наука, безробітне життя на довгий час зберегли її сили. Балабуха вже оглух, але ще й досі добре бачить. В Балабушихи навіть цілі усі зуби. Вона дуже не любить ні говорити, ні навіть слухати за смерть.

1881 року